

AVROPA İTTİFAQI – TƏHLÜKƏSİZLİK SAHƏSİNDƏ YENİ AKTOR KİMİ

N.Z.DÜNYAMALIYEVƏ

nigar_d@hotmail.com

Məqalədə dünya birliyinin üzlaşdiyi çağırışlar kontekstində Avropa İttifaqının dünyada sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində fəaliyyəti araşdırılır.

***Açar sözlər:** Avropa İttifaqı, xarici siyasət, təhlükəsizlik, müdafiə, sülhməramlı amaliyyatlar, aktor, beynəlxalq əməkdaşlıq.*

Bu gün dünya birliyi ənənəvi problemlərlə yanaşı, yeni çağırışlarla üzlaşir. Humanitar böhranlar, münaqişələr, terrorçuluq, dünyanın enerji və maliyyə bazarlarında olan qeyri-sabitlik, kütləvi qırğın silahı, qeyri-leqal miqrasiya, iqlim dəyişməsi və s. çağırışlar qlobal əhəmiyyət daşıyır və onlarla heç bir dövlət, o cümlədən dünyanın böyük gücləri belə təkbaşına mübarizə apara bilmirlər. Hazırda yaşadığımız proseslərdən görünür ki, dünya birliyinin üzlaşdiyi çağırışlar sırasına daha biri – pandemiyalar da əlavə olunub. Digər tərəfdən, dünyanın böyük gücləri arasında geosiyasi və geoiqtisadi müstəvidə rəqabətin güclənməsinin və yeni qarşılıqlı dövrünün başlanmasının şahidiyik. Qlobal problemlərin həlli, ancaq dövlətlərin əməkdaşlığı, beynəlxalq cəmiyyətin birgə fəaliyyəti və səyləri sayəsində mümkündür. Bu gün dünyanın daha çox dialoqa, əməkdaşlığa, beynəlxalq cəmiyyətin birgə fəaliyyətinə və çoxtərəfli əməkdaşlıq institutlarının rolunun gücləndirilməsinə ehtiyacı var.

Avropa İttifaqı ümumi əhalisi 500 milyona yaxın olan 27 dövləti birləşdirərək iqtisadi və siyasi tərəfdaşlığın unikal modelini təşkil edir. Avropa İttifaqının unikallığı ondadır ki, o, həm klassik mənada beynəlxalq təşkilatlara, həm də federativ dövlətə xas olan əlamətləri özündə cəmləyir. Əksər beynəlxalq təşkilatlar kimi, Avropa İttifaqı da beynəlxalq münasibətlərin əsas aktoru olan dövlətlər arasında imzalanmış beynəlxalq müqavilələr əsasında təsis edilmişdir. Bununla belə, Avropa İttifaqı özünün hüquqi təbiəti baxımından digər beynəlxalq təşkilatlardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir; Avropa inteqrasiyasının təməlinə duran beynəlxalq müqavilələr suveren hüquqlara və vəzifələrə malik yeni siyasi sistemin meydana gəlməsinə yol açmışdır və həmin müqavilələrə qoşulmuş dövlətlər öz suveren hüquqlarının bir qismini İttifaq təsisatlarına güzəştə getmişlər.

1. Tarixi kontekst

“Avropa layihəsi” sülh axtarışları zəminində meydana gəlmişdir. Əsrlər boyu Avropa sivilizasiyası daxilində dərin ziddiyyətlər özünü göstərmiş, hegemonluq uğrunda müharibələr bir-birini əvəzləmiş, Avropa sülhün təmin olunması baxımından dünyanın ən zəif və həssas bölgələrindən biri olmuşdur. XX əsrdə isə iki dünya müharibəsinin dəhşətli təcrübəsi Qərbi Avropa dövlətlərini aralarındakı ədavətə və düşmənçiliyə son qoyaraq dinc yanaşı yaşama yollarını axtarmağa vadar etdi. Qərbi Avropa ölkələri əməkdaşlıq və inteqrasiya yolunu seçdilər. Avropada inteqrasiya prosesləri müvafiq institutlar sisteminin yaradılması yolu ilə ilk növbədə, sülhü və sabitliyi təmin etməyə, bu isə öz növbəsində iqtisadi dirçəlişə və demokratik inkişafa şərait yaratdı. Nəticədə Avropa İttifaqı qlobal ÜDM-in 24 faizi, qlobal əmtəə ticarətinin 15 faizi, kommertiya xidmətləri sahəsində ticarətin

isə 23 faizinə sahib olmaqla dünyanın zəngin ticari-iqtisadi güclərindən birinə, çoxtərəfli ticarət danışıqlarında aparıcı aktora, birbaşa xarici investisiyaların əsas mənbəyi və hədəf məkanına çevrildi.

Avropa İttifaqı dünyanın aparıcı ticarət-iqtisadi bloklarından biridir. Onun global iqtisadi statusu tutarlı amillərə əsaslanır və şübhələr doğurmur. Bundan fərqli olaraq, İttifaqın təhlükəsizlik sahəsində fəaliyyəti bir qədər mübahisəli olmaqla geniş elmi diskussiyalara səbəb olur. Qeyd edildiyi kimi, təhlükəsizlik mülahizələri lap əvvəldən Avropa layihəsinin mərkəzində yer alırdı, lakin bir neçə onillik ərzində inteqrasiya prosesləri tamamilə sivil məzmunlu olmuş və əsasən ticari-iqtisadi sferanı əhatə etmişdi. Avropa birliklərinin təsis edilməsi haqqında müqavilələrin heç birində xarici siyasət və müdafiə məsələlərinə dair müddəalar yer almamışdı. Başqa sözlə desək, Avropa birlikləri yaradılarkən “yüksək siyasət” sahələri suveren dövlətlərin səlahiyyət dairəsində qalmışdı. Amma Avropa institutları çərçivəsində inteqrasiya proseslərinin səmərəli aparılması nəticəsində təhlükəsizliyin daxili elementini təmin etmək mümkün olmuş, üzv ölkələr arasında güc təbiiqinin aradan qaldırıldığı və mübahisəli məsələlərin dinc yolla həll olduğu “təhlükəsizlik birliyi” formalaşmışdır.

Avropa ölkələrinin iqtisadi inteqrasiyaya paralel olaraq siyasi və təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığa dair ilkin təşəbbüsləri uğurlu olmamışdı. 1948-ci ildə Böyük Britaniya, Fransa, Belçika, Niderland və Lüksemburq arasında kollektiv müdafiə məsələlərini nəzərdə tutan Brüssel müqaviləsi bağlanmışdı. 1950-ci illərdə Avropa Müdafiə Birliyi və Avropa Siyasi Birliyinin yaradılması barədə təkliflər irəli sürülmüş, hər iki plan uğursuzluqla nəticələnmişdi. Koreya müharibəsinin başlanmasından sonra ABŞ Qərbi Almaniyanın yenidən silahlandırılması ilə bağlı təzyiqləri artırdığından, Fransa “Pleven planı” ilə alman silahlı birləşmələrinin də cəlb olunmasını nəzərdə tutan Avropa Müdafiə Birliyinin (AMB) yaradılmasını təklif etmişdi. AMB haqqında müqavilənin 1952-ci ilin mayında Parisdə imzalanmasından sonra siyasi koordinasiyanı həyata keçirmək üçün Avropa Siyasi Birliyinin yaradılması məsələsi də gündəmə gəlmişdi. Lakin Koreya müharibəsinin yekunlaşması və Stalinin ölümünün ardından Fransa Milli Assambleyası dövlət suverenliyini məhdudlaşdıran müqaviləni ratifikasiya etməkdən imtina etdi. Əvvəzində, Böyük Britaniyanın təşəbbüsü ilə Qərbi Almaniya və İtaliyanın da qatılımlı Brüssel müqaviləsinin əsasında Qərbi Avropa İttifaqı yaradıldı. Lakin sonuncunun da Soyuq müharibə illərində Avropada təhlükəsizliyin təmin edilməsinə təsiri cüzi oldu və fəaliyyəti, faktiki olaraq, Almaniyanın yenidən silahlanmasına nəzarət məsələləri ilə məhdudlaşdı.

1961-ci ildə Fransa “Fuşe planı” ilə Avropa Birliyi ölkələri liderlərinin xarici siyasətlə bağlı məsələlərin müzakirə edilməsi və daha sıx siyasi əməkdaşlığın qurulması məqsədilə mütəmadi görüşlərinin keçirilməsini təklif etdi. Bu plan Fransa prezidenti Şarl de Qollun həm ABŞ-ın hegemonluğuna, həm də Avropa Birliyinin üstmili iddialarına əngəl olmaq və “yüksək siyasət” sahələrində milli dövlətlərin üstün mövqeyini qoruyub saxlamaq istəyindən irəli gəlirdi. Plan Birliyin digər dövlətləri tərəfindən qəbul edilmədi.

Avropa Birliyi ölkələrinin xarici siyasət sahəsində real əməkdaşlığı 1970-ci ilin noyabr ayından fəaliyyətə başlayan Avropa Siyasi Əməkdaşlığı çərçivəsində mümkün oldu. Bu, tamamilə intergovernmental mexanizm idi və xarici siyasət

məsələlərini müzakirə etmək və mövqeləri uzlaşdırmaq üçün Avropa Birliyi ölkələrinin xarici siyasət orqanlarının əməkdaşlığını nəzərdə tuturdu. Paralel olaraq üzv ölkələrin liderləri arasında görüşlərin keçirilməsi ənənəsi də formalaşır və 1974-cü ildən başlayaraq Birliyə daxil olan ölkələrin dövlət və ya hökumət başçıları səviyyəsində toplanan Avropa İttifaqı Şurasının yaranmasına yol açır. Bunun davamı olaraq Vahid Avropa Aktı (1987) ilə üzv dövlətlər “Avropa xarici siyasətini formalaşdırmaq və həyata keçirmək üçün birgə səy göstərmək” barədə razılaşırlar.

Bütövlükdə Soyuq müharibə illərində global və qitə miqyasında əsas təhlükə Qərb-Şərq qarşılıqlı hesab olunduğundan, Avropanın təhlükəsizliyinə görə əsas məsuliyyəti NATO vasitəsilə ABŞ daşıyırdı. ABŞ Avropa inteqrasiyasının inkişafında və Avropanın təhlükəsizliyinin təmin olunmasında onilliklər boyu əsas rol oynamışdır. Soyuq müharibə illərində Birləşmiş Ştatların müstəsna liderlik statusunu tanımaları müqabilində Qərbi Avropa dövlətləri Amerika silahlı qüvvələri tərəfindən müdafiə olunmaq imkanı, habelə iqtisadi və hərbi yardım alırdılar. Qüdrətli dövlət olmasına baxmayaraq, Birləşmiş Ştatlar özü də Soyuq müharibə dövrünün reallıqlarından irəli gələrək müttəfiqlərə ehtiyac duyurdu. Baxmayaraq ki, sonuncular hərbi-güc imkanlarının məhdudluğu səbəbindən SSRİ-dən gələn təhlükənin qarşısının alınmasına əhəmiyyətli dəstək vermək iqtidarında deyildilər. Bununla bərabər, Qərbi Avropa dövlətləri NATO strukturları vasitəsilə fəvqəldövlət siyasətinə (xüsusilə də Avropaya münasibətdə həyata keçirdiyi siyasətə) təsir göstərir, silahlara nəzarət, SSRİ və sovet blokuna daxil olan ölkələrlə əlaqələrin inkişafı kimi məsələlərdə Alyansın ümumi strategiyasının formalaşmasına təsir etmək imkanı əldə edirdilər [20]. Amerikanın NATO üzvə tərəfdaşlarının birincinin hərbi potensialından asılılığı Birləşmiş Ştatların qərbdaxili beynəlxalq norma və qaydalar sistemində malik olduğu xüsusi səlahiyyətlərə və üstünlüklərə münasibətdə həm də avropalıların dözümlülüyünü şərtləndirirdi. Əgər bu institusional qaydanın saxlanılması təhlükəsizliyin təminatçısı olan Birləşmiş Ştatların xarici hədəni neytrallaşdırmaq məqsədilə ümumi qəbul olunmuş normaları pozmasını zəruri edirdisə, bu, Avropalı müttəfiqlər tərəfindən xüsusi etirazlara səbəb olmurdu.

Nəzərə almaq lazımdır ki, daha güclü tərəfdaşla müttəfiqlik dövlətlərə, ancaq beynəlxalq aləmdə deyil, həmçinin daxili siyasətdə də müəyyən mənfəət qazandıra bilər. **Əvvəla ona görə ki**, bu mənfəət daha güclü müttəfiq dövlətdən birbaşa yardımın alınmasında özünü göstərə bilər. Belə yardım siyasi dəstək, maliyyə dəstəyi, hərbi-texniki yardım və ya hökumətin müdafiəsi (diplomatik müdafiədən birbaşa hərbi intervensiyaya qədər) şəklində ola bilər [15]. **Digər tərəfdən**, güclü dövlətin himayəsi altında alyansda iştirak ölkələrə xarici təhlükəsizliyin təmin olunmasında hərbi məsrəfləri azaltmaqla maliyyə vəsaitlərinə qənaət etmək və qənaət olunmuş maliyyə resurslarını daxili sabitliyin, sosial və iqtisadi inkişafın təmin olunmasına yönəltmək imkanı verir [7; 12]. Bu baxımdan şübhə doğurmur ki, Soyuq müharibə illərində Avropa ölkələri ABŞ-la alyansda maraqlı idilər. Bu, onların təhlükəsizlik maraqları ilə birbaşa diqqətə olunurdu. Transatlantik tərəfdaşlıq İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı bir neçə onillik ərzində Avropa ölkələrinə həm SSRİ-dən qaynaqlanan təhlükədən müdafiə olunmaq, həm də müdafiə sahəsində qənaət etməklə, əsas diqqəti iqtisadi inkişafa,

ümumi rifahın yüksəldilməsinə yönəltmək imkanı vermişdi. Beləliklə də, ümumi düşmənlə qarşıdurma şəraitində Birləşmiş Ştatlarla Avropa arasında belə qarşılıqlı asılılıq Qərbi dünyası daxilində mövcud olan "institusional sövdələşmə"ni daha da möhkəmləndirən amil idi.

Soyuq müharibənin başa çatmasından sonra isə vəziyyət dəyişdi. **Birincisi**, iqtisadi sahədə əldə edilən tərəqqi və inkişaf Avropa Birliyinin dünya miqyasında müstəqil iqtisadi güc mərkəzinə çevrilməsinə yol açmış, iqtisadi baxımdan güclənən Avropa siyasi cəhətdən pərakəndə və cılız halda qaldığından, bu siyasət sahələri arasında kəskin fərq yaranmışdı. Körfəz böhranı (1990-1991) Avropa Birliyinin siyasi böhranlara münasibətdə hazırlıqsız olduğunu və Avropa Siyasi Əməkdaşlığının fəal xarici siyasət yürütmək üçün yetərli alət olmadığını göstərdi. Həmin illərdə Belçika Xarici İşlər nazirinin istifadə etdiyi və sonradan populyarlaşan "Avropa Birliyi iqtisadi nəhəng, siyasi cırıdan və hərbi cılızdır" kəlamı [14] vəziyyəti aydın ifadə edirdi.

İkincisi, Soyuq müharibənin başa çatması ilə Avropada yeni təhlükəsizlik mühiti formalaşmağa başlayır. Avropa təhlükəsizlik sahəsində ənənəvi problemlərlə yanaşı, yeni təhdidlərlə qarşılaşır və "təhlükəsizlik" anlayışının özünə olan yanaşma dəyişir. Balkanlarda münafişənin başlaması göstərir ki, müharibələr hələ də qitənin həyatından tam silinməyib. Həmin dövrdə aparılan diskussiyalarda əsas arqumentlərdən biri də Avropanın keçmişində baş verən müharibələrin gələcəkdə yenidən təkrarlanmasına yol verməməkdən ibarət idi [6].

Üçüncüsü, ABŞ-ın Avropanın təhlükəsizliyinin təmin olunmasında rolu dəyişir və NATO-nun qitənin yeni təhlükəsizlik arxitekturasında yerinə dair diskussiyalar başlayır. Məlumdur ki, transatlantik sistemin əsas qüvvəsi olan NATO-nun yaradılması ABŞ-ın Avropada mövcudluğunu və Qərbi Avropa təhlükəsizlik siyasətinin təxminən 50 il sonraya qədər əsas istiqamətlərini müəyyən etmişdi [11]. Lakin Soyuq müharibənin başa çatması ilə avropalılar və amerikalıların dünya siyasətinə dair mövqelərində ziddiyyətlər özünü göstərməyə başladı. Güc ilə əlaqədar bütün əsas məsələlərə dair – gücün səmərəliliyi, gücün mənəviyyatlılığı, güc tətbiq etmək istəyinə dair Amerika və Avropanın münasibəti getdikcə daha çox bir-birindən fərqlənməyə başladı [10].

Beləliklə, yeni təhlükəsizlik mühiti Avropa İttifaqı üçün həm də yeni imkanlar açdı və İttifaqın müstəqil xarici və təhlükəsizlik siyasəti həyata keçirməsini həm labüd, həm də mümkün etdi. Avropa İttifaqı dünya nizamında daha əhəmiyyətli rol oynamaq, çağırışlara tutarlı cavab vermək və ən əsası təhlükəsizlik sahəsində ABŞ-dan asılılığı azaltmaq üçün tədricən özünün təhlükəsizlik sistemini formalaşdırmağa başladı.

2. Ümumi Xarici və Təhlükəsizlik Siyasətinin (ÜXTS) hüquqi və siyasi əsasları

ÜXTS-nin təsis edilməsi və həyata keçirilməsi üçün əsaslar ilkin olaraq Maastrixt müqaviləsi (1992) ilə müəyyən edildi. Müqavilə ilə ÜXTS Avropa İttifaqının üç sütunlu strukturunda hökumətlərarası (intergovernmental) səviyyəyə yerləşdirilməklə təsis edildi, onun xarici və təhlükəsizlik siyasətinin bütün sahələrini əhatə etməsi, müəyyən vaxtdan sonra ümumi müdafiə siyasətinin və son nəticədə əgər üzv dövlətlər bunu arzu edərlərsə, ümumi müdafiə sisteminin

yaradılması istiqamətində çalışmaq nəzərdə tutulurdu. Müqavilə Avropa İttifaqının qlobal miqyasda başlıca məqsədləri kimi aşağıdakıları müəyyən etdi:

- İttifaqın ümumi dəyərlərini və fundamental maraqlarını müdafiə etmək;
- beynəlxalq sülhü qorumaq;
- beynəlxalq təhlükəsizliyi gücləndirmək;
- dayanıqlı iqtisadi, sosial və ekoloji inkişafı təşviq etmək;
- beynəlxalq əməkdaşlığa və qlobal idarəetməyə əsaslanan beynəlxalq sistemi təşviq etmək.

ÜXTS-nin həyata keçirilməsində istifadə olunan alətlər kimi isə siyasətin əsas istiqamətlərinin və prinsiplərinin müəyyən edilməsi, ümumi strategiyaların, ümumi mövqelərin qəbul edilməsi, birgə tədbirlərin keçirilməsi, Avropa İttifaqı ölkələri arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi müəyyən edildi. Müqavilə ÜXTS-nin həyata keçirilməsində Avropa İttifaqı Şurasının və Nazirlər Şurasının əsas rolunu, Avropa İttifaqının digər institutlarının (məsələn, Avropa Komissiyasının və ya Avropa Parlamentinin) iştirakını isə minimum səviyyədə müəyyən etdi. Bu siyasətlə bağlı qərarların qəbulu isə yekdillik prinsipi ilə məhdudlaşdırıldı. Bu, o deməkdir ki, üzv dövlətlərdən hər hansı biri istənilən siyasi təşəbbüsə və ya tədbirə veto qoya bilərdi.

Sonrakı illərdə imzalanan müqavilələrlə bu siyasət daha da inkişaf etdirildi. Amsterdam müqaviləsi (1997) inteqrasiya prosesinin digər sahələrində olduğu kimi, ÜXTS-nin də çatışmazlıqlarını aradan qaldırmaq üçün bir sıra institusional dəyişikliklər etdi:

- xarici böhranların qarşısını almaqda köməklik üçün Brüsseldə Siyasi Planlaşdırma və Erkən Xəbərdarlıq Bölməsinin yaradılması;
- Avropa Komissiyasında xarici əlaqələrə görə məsul olan dörd müxtəlif vəzifənin vahid xarici siyasət vəzifəsilə əvəzlənərək ÜXTS üzvrə Ali Nümayəndə vəzifəsinin təsis edilməsi;
- "konstruktiv çəkinmə" prosedurunun tətbiqi (bu prosedur üzv dövlətlərə (onların ümumi sayının üçdə birindən çox olmamaq şərtilə) İttifaqın həyata keçirdiyi birgə tədbirlərə veto qoymadan həmin tədbirlərdə iştirak etməmək imkanı verir);

• Petersberq tapşırıqlarının müqaviləyə daxil edilməsi. ÜXTS təsis edilərkən Qərbi Avropa İttifaqının fəaliyyətini canlandırmaq və onu Avropa İttifaqının müdafiə sahəsində əsas institutlarından birinə çevirmək qərara alınmışdı. 1992-ci ilin iyununda Qərbi Avropa İttifaqı Nazirlər Şurasının Bonn şəhəri yaxınlığında keçirilmiş toplantısında Petersberq tapşırıqları qəbul edildi. Həmin sənədə əsasən, hərbi əməliyyatların keçirilməsi üçün üç məqsəd müəyyən edildi: humanitar və təxliyyə tapşırıqları, sülhü dəstəkləmə tapşırıqları və böhranların idarə olunması (sülhyaratma da daxil olmaqla) tapşırıqları. Petersberq tapşırıqlarının Avropa İttifaqının müqavilə əsasına daxil edilməsi həm də növbəti illərdə ümumi müdafiə siyasətinin inkişaf etdirilməsi baxımından əhəmiyyətli addım oldu.

Sen-Malo görüşü: Ümumi Təhlükəsizlik və Müdafiə Siyasətinin formalaşmasına doğru

XX əsrin 90-cı illəri boyunca Avropa İttifaqı bir neçə ümumi strategiya (məsələn, Rusiyaya və Ukraynaya münasibətdə), birgə tədbirlər (Bosniyaya yardım, Rusiyada, Cənubi Afrikada seçkiləri müşahidə və s.), digər ölkələrlə münasibətlərə dair ümumi mövqelər (Balkanlara, Yaxın Şərqi və s. münasibətdə) qəbul etmiş, Şərqi Avropa ölkələrinə yardımın göstərilməsini koordinasiya edən, keçmiş Sovet respublikalarına və inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım göstərən əsas təşkilatlardan birinə çevrilmişdir [16]. Lakin ümumilikdə həmin illərdə ÜXTS olduqca zəif inkişaf edirdi. İlk illərdə müdafiə məsələləri də ÜXTS-nin predmetinə daxil deyildi. 1990-cı illərdə Balkanlarda etnik, dini və milli zəmində baş verən ziddiyyətlər müharibəyə gətirib çıxardıqda, Avropa İttifaqı böhranın idarə olunmasında aciz qaldı, öncüllüyü ABŞ və NATO üstləndi. Yuqoslaviyada müharibə Avropa İttifaqının müdafiə siyasətinin inkişaf etdirilməsinin zəruri olduğunu göstərdi və bunun üçün tələb olunan siyasi iradəni gücləndirdi.

1998-ci ilin dekabrında Fransa prezidenti Jak Şirakla Böyük Britaniya baş naziri Toni Bleyer Sen-Maloda (Fransa) görüş keçirdilər. Onlar birgə bəyannamə qəbul edərək Avropa İttifaqının ümumi təhlükəsizlik və müdafiə siyasətinin formalaşdırılmasına çağırış etdilər. Qeyd olunurdu ki, İttifaq beynəlxalq böhranlara cavab vermək üçün zəruri olan və qanəddici hərbi qüvvələrlə dəstəklənən potensiala, həmin potensialdan istifadə imkanına və hazırlığına malik olmalıdır. Bu iki dövlət ənənəvi olaraq *Atlantist-Europeanist* parçalanma xəttinin fərqli tərəflərində yer aldığından, onların öz aralarında razılaşması müdafiə siyasəti sahəsində fəaliyyətin genişləndirilməsi üçün, xüsusilə əhəmiyyətli idi.

Ümumi Təhlükəsizlik və Müdafiə Siyasətinin hərbi aspektləri Köln və Helsinki sammitlərində (1999), mülki aspektləri isə Getenburq sammitində (2001) müzakirə edildi. Sen-Maloda qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün Helsinki Əsas Hədəfləri müəyyən olundu. Həmin sənədə əsasən, Avropa İttifaqının öz hərbi imkanlarını genişləndirməsi və Petersberq tapşırıqlarını yerinə yetirə bilməsi üçün 60 gün ərzində toplana biləcək və 1 il müddətində bu və ya digər böhranın nizama salınmasında iştirak edə biləcək 60000 nəfərlik Müdaxilə Qüvvələrinin formalaşdırılması qərara alınmışdı. Bu iddialı təşəbbüsü ilkin olaraq 2003-cü ilədək gerçəkləşdirmək planlaşdırılsa da, sonradan müddət 2010-cu ilədək uzadıldı. Lakin sonuncu tarix üçün də üzv ölkələr Helsinki hədəflərini qarşılaya bilmədilər; bu, həm milli müdafiə büdcələrində azalmalarla, həm də Əfqanıstan və İraq münaqişələrinin səbəb olduğu maliyyə mənbələrinə əlavə təzyiqlərlə bağlı idi. Paralel olaraq 2007-ci ilədək 1500 nəfərdən ibarət kiçik döyüş qruplarının hazırlanması qərara alınsa da, bu günədək onlardan da sülhməramlı əməliyyatların həyata keçirilməsi zamanı istifadə edilməmişdir.

İttifaqa üzv olan postneytral ölkələr isə paralel olaraq bu siyasətin qeyri-hərbi alətlərinin gücləndirilməsinin və postkonflikt dəstək imkanlarının da Avropa İttifaqının arsenalına əlavə edilməsinin tərəfdarı idilər. Bura polis missiyaları, yerlərdə asayişin bərpa edilməsi üçün yerli polis qüvvələrinə təlimlərin keçilməsi, qanunun aliliyinin təmin edilməsi üçün hakimlərə, prokurorlara və digər hüquq mütəxəssislərinə təlimlərin keçilməsi, inzibati idarəetmə missiyaları, mülki müdafiə, humanitar yardım və s. aiddir.

Bu prosesin davamı olaraq Nitsa müqaviləsi (2001) ilə

• böhranların nizama salınmasının mülki aspektləri ilə məşğul olmaq üçün Siyasi və Təhlükəsizlik Komitəsi, Avropa İttifaqının Hərbi Komitəsi və Hərbi Heyətinin yaradılması qərara alındı;

• ÜXTS-yə üstmilli elementlər gətirildi, xüsusi çoxluq səsvermə qaydası ÜXTS ilə bağlı daxili məsələlərə (institusional təşkil və birgə tədbirlərin həyata keçirilməsi məsələlərinə), həmçinin Avropa İttifaqının xüsusi nümayəndələrinin təyin olunmasına dair qərarlara tətbiq edildi.

Əlavə olaraq 2003-cü il martın 17-də Avropa İttifaqı ilə NATO arasında əldə edilmiş "Berlin-plus" razılaşmasına əsasən, Avropa İttifaqı sülhməramlı əməliyyatların keçirilməsi üçün NATO-nun resurslarından – planlaşdırma, informasiya və müşahidə potensialından istifadə etmək imkanı qazandı.

Avropa Konstitusiyasının qəbul olunması uğursuzluqla nəticələndikdən sonra Avropa İttifaqının həm daxildə, həm də bütün dünyada fəaliyyət potensialını və rolunu daha da gücləndirmək, İttifaqın demokratik legitimliyini artırmaq və qlobal problemlərə daha təsirli cavab verməsini təmin etmək üçün İslahatlar haqqında müqavilə (2007) imzalandı. Müqavilə ÜXTS və ÜTMS-yə də əhəmiyyətli dəyişikliklər etdi:

• Avropa İttifaqı ilə Avropa Birliyi, yəni Maastrixt müqaviləsi ilə təsis edilmiş üç sütun (iqtisadi birliklər, ümumi xarici və təhlükəsizlik siyasəti, daxili işlər və ədliyyə sahələrində əməkdaşlıq) vahid İttifaqda birləşdirildi. "Birlik" termini "İttifaq" termini ilə əvəz olundu. Avropa İttifaqı Avropa Birliyini əvəz etdi və onun varisi oldu. Bu həm də o deməkdir ki, Avropa İttifaqı beynəlxalq hüquq subyektiliyi əldə etmiş oldu.

• Xarici siyasət sahəsində səmərəli fəaliyyəti təmin etmək üçün Avropa İttifaqının Xarici və Təhlükəsizlik Siyasəti üzrə Ali Nümayəndəsinin səlahiyyətləri genişləndirildi, Ali Nümayəndənin Avropa Komissiyasının vitse-prezidenti olması, Xarici İşlər Nazirləri Şurasına sədrlik etməsi müəyyən edildi.

• Ali Nümayəndənin rəhbərliyi altında Avropa Xarici Fəaliyyət Xidməti yaradıldı.

• Həmrəylik şərti əlavə edildi. Bu şərt üzv ölkələrdən biri terror hücumunun, təbii və ya insan amilinin səbəb olduğu fəlakətlərin qurbanı olduqda, İttifaq üzvlərinin birgə hərəkət etmək öhdəliyini nəzərdə tutur.

• Qarşılıqlı yardım şərti əlavə edildi. Yəni Avropa İttifaqı dövləti öz ərazisində silahlı təcavüzün qurbanı olduqda, digər üzv dövlətlər (üzv dövlətlərdən bəzilərinin neytrallığı və ya NATO qarşısında öhdəlikləri nəzərə alınmaqla) BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə müvafiq olaraq, ona səlahiyyətləri daxilində bütün vasitələrlə kömək və yardım göstərmək öhdəliyi götürürlər.

• Petersberq tapşırıqlarının dairəsi genişləndirilərək münaqişələrin qarşısının alınması, birgə tərksilah əməliyyatları, hərbi məsləhət və yardım, postkonflikt quruculuğu tapşırıqları da ora əlavə edildi.

Avropa Təhlükəsizlik Strategiyası

2003-cü ildə ABŞ-ın rəhbərliyi altında İraqa müdaxilə legitim əsasları baxımdan ciddi şübhələr yaratmaqla transatlantik münasibətlərdə İkinci Dünya müharibəsindən sonra bəlkə də ən ciddi böhranı yaratdı və Avropa İttifaqı

ölkələrini *Atlantist-Europeanist* xətti boyunca müxtəlif düşürgələrə parçaladı: ABŞ-ın siyasətini müdafiə edən dövlətlər (Böyük Britaniya, İtaliya, Niderland, İspaniya, Şərqi Avropanın bir çox ölkələri), ABŞ-ın siyasətinə qarşı çıxan dövlətlər (Avstriya, Belçika, Fransa, Almaniya) və neytral mövqə nümayiş etdirən dövlətlər (Finlandiya, İrlandiya, İsveç, Portuqaliya) [16]. Maraqlıdır ki, Avropa İttifaqı ölkələrinin (hətta hökumətləri ABŞ-ı rəsmən dəstəkləyən ölkələrin də) əhalisinin böyük hissəsi hərbi müdaxilənin əleyhinə idi. Bunu həmin dövrdə keçirilən rəy sorğuları da təsdiq edirdi [4]. İraqa müdaxilə və onun transatlantik münasibətlərdə yaratdığı gərginlik ümumavropa təhlükəsizliyi baxımından da bir sıra sualları yenidən gündəmə gətirdi:

• Təhlükələrin qiymətləndirilməsi və onlarla mübarizə məsələsində ABŞ və Avropa arasında strateji baxımdan fikir ayrılıqlarının mövcudluğu;

• Avropa İttifaqı təhlükəsizlik sahəsində hansı həddə qədər ABŞ-ın liderliyinə arxayınlaşmalıdır?;

• İraqa hərbi müdaxilənin keçirilməsi (həm də BMT Təhlükəsizlik Şurasının müvafiq icazəsi olmadan) üçün əsas olmuş bu ölkədə kütləvi qırğın silahlarının mövcudluğu fikrinin sonradan öz təsdiqini tapmaması ABŞ-ın həm də Qərbi dünyasının siyasi lideri kimi mötəbərliyinin sorğulanmasına səbəb oldu.

Transatlantik münasibətlərdə baş verən böhran Avropa İttifaqının, özünün *müstəqil strateji görüşü və hədəfləri olan, daha yaxşı dünyanın qurulması və global təhlükəsizliyin təmin olunması üçün məsuliyyəti paylaşmağa hazır olan global oyunçu kimi təsdiq etmək əzmini* daha da gücləndirdi. Bunun davamı kimi 2003-cü ilin dekabrında Avropa Təhlükəsizlik Strategiyası qəbul edildi. "Təhlükəsiz Avropa daha yaxşı dünyada" adı ilə qəbul olunan strategiyada ilk dəfə olaraq Avropanın təhlükəsizlik mühiti təhlil olunaraq təhlükəsizlik siyasətinin konseptual əsasları əks olundu. ATS-də Avropa İttifaqının təhlükəsizliyinə əsas təhdidlər kimi aşağıdakılar əksini tapır:

✓ *Terrorizm* – Avropa terror fəaliyyətlərinin həm hədəfi, həm də bazası kimi istifadə olunur, terrorizm Avropa cəmiyyətlərinin açıqlığı və tolerantlığı üçün strateji təhlükə hesab olunur;

✓ *Kütləvi qırğın silahlarının yayılması* – beynəlxalq rejimlər və ixrac nəzarət razılaşmaları vasitəsilə belə silahların yayılmasını yavaşlatmaq mümkün olsa da, texnologiyaların inkişafı onların istehsal edilməsi imkanlarını genişləndirir, həmin silahların terror qruplaşmalarının əlinə keçməsi isə daha təhlükəli variant hesab olunur;

✓ *Regional münaqişələr* insan həyatına, sosial və fiziki infraqstruktura, azlıqlara, fundamental hüquq və azadlıqlara təhlükə yaratmaqla birbaşa və ya dolaylı yolla həm də Avropanın maraqlarına və regional sabitliyə təhdiddir;

✓ *Zəif dövlətçilik* – zəif idarəetmə, korrupsiya, institusional zəiflik, nəzərətsizlik və sivil münaqişələr dövlətlərin daxildən dağılmasına səbəb olur, terrorizm və mütəşəkkil cinayətkarlığa da rəvac verməklə regional sabitliyi təhdid edir;

✓ *Mütəşəkkil cinayətkarlıq* – narkotik, qadın, qeyri-leqal miqrant və silah ticarəti Avropa üçün əhəmiyyətli təhdidlərdir.

Sonradan Avropa Təhlükəsizlik Strategiyasının implementasiyası ilə bağlı

Ali Nümayəndənin hazırladığı məruzədə (2008) bu siyahıya daha üç təhdid - kiber təhlükəsizlik, enerji təhlükəsizliyi və iqlim dəyişməsi əlavə edildi. ATS Avropa İttifaqının fəaliyyəti üçün yüksək hədəflər (təhdidlərlə mübarizə aparmaq, İttifaqın qonşuluğunda təhlükəsizliyə nail olmaq, çoxqütblü beynəlxalq nizamın bərqərar olmasına çalışmaq kimi hədəflər) müəyyən edir, lakin həmin hədəflərə çatmaq üçün konkret vasitələrin nəzərdə tutulmaması onun zəif tərəfi kimi qiymətləndirilə bilər.

ATS-in qəbulundan sonra dünyanın təhlükəsizlik mənzərəsində köklü dəyişikliklər, Yaxın Şərqdə gedən proseslər, ABŞ-Rusiya və ABŞ-Çin rəqabətinin güclənməsi, birqütblü dünya nizamından çoxqütblü dünya nizamına keçid Avropa İttifaqının təhlükəsizlik problemlərinə yanaşmasını yenidən gözdən keçirməsini və özünün strateji hədəflərini dəqiq müəyyən etməsini zəruri etdi. Nəticədə 2016-cı ildə *Avropa İttifaqının Xarici və Təhlükəsizlik Siyasəti üçün Qlobal Strategiya* qəbul olundu. Sənəddə təhlükəsizlik çağırışları nəzərə alınaraq İttifaqın Avropanın qonşuluğunda və ondan kənarında sabitliyin və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, miqrasiya, enerji təhlükəsizliyi, iqlim dəyişməsi, terrorizm kimi sahələrdə məsuliyyəti paylaşması əksini tapdı. Qlobal Strategiya Avropa İttifaqının fəaliyyəti üçün beş prioritet müəyyən edir:

- İttifaqın təhlükəsizliyi;
- dövlət və sosial dözümlülük;
- münaqişələrə və böhranlara inteqrə olunmuş yanaşma;
- əməkdaşlığa əsaslanan regional nizamlar;
- global idarəetmə.

3. Böhranların nizama salınması istiqamətində fəaliyyət

Avropa İttifaqı Ümumi təhlükəsizlik və müdafiə siyasəti çərçivəsində böhranların nizama salınmasında dövlətlərə yardım edir. 2000-ci illərdən bu yana Avropa İttifaqı BMT Təhlükəsizlik Şurasının mandatı əsasında bir sıra regionlarda sülhməramlı əməliyyatlar həyata keçirmişdir. Avropa İttifaqının ilk mülki (polis) missiyası 2003-cü ilin yanvarında Bosniya və Herseqovində, ilk hərbi əməliyyatı isə 2003-cü ilin martında Makedoniyada keçirilən *"Concordia"* sülhüdəstəkləmə missiyası olmuşdur. 2004-cü ilin dekabrında Bosniya-Herseqovində İttifaqın tarixində ən genişmiqyaslı hərbi əməliyyat - *"Althea"*, 2003-cü ildə və 2006-cı ilin yay-payız aylarında Konqoda seçkilər zamanı təhlükəsizliyin təmin olunması missiyası, 2009-cu ildə Somali sahillərində dəniz quldurları ilə mübarizə məqsədilə İttifaqın ilk hərbi dəniz əməliyyatı - *"Atalanta"* və sairə qeyd etmək olar. Avropa İttifaqı, həmçinin Kosovoda qanunun aliliyinin təmin edilməsi üçün hüquq-mühafizə və polis qüvvələri yerləşdirmiş, Əfqanıstanda isə polis və ədliyyə məmurları üçün təlimlər təşkil etmişdir.

Avropa İttifaqının missiyaları ilə bağlı aşağıdakı məsələlər diqqət çəkir:

✓ Bu günədək ümumilikdə 30-dan çox missiya təşkil edilmiş, onların ¾-ü ÜTMS-in ilk altı ilində başlanmışdır;

✓ Missiyaların mandatı fərqli olur. Onlardan təxminən 1/3-i tamamilə hərbi və ya qismən hərbi komponentli, 2/3-si isə mülki missiyalar olmuşdur. Hərbi missiyalara Balkanlarda və Afrikada sülhüdəstəkləmə və ya böhranları

nizamasalma missiyaları, habelə Somali, Mali, Mərkəzi Afrika Respublikasında hərbi təlim və dəstək missiyaları aiddir. Mülki missiyalar isə demokratik rejimə keçidin təmin olunması, qanunun aliliyinin təmin olunması, təhlükəsizlik sektorunda islahatlar və sair sahələri əhatə edir;

✓ Missiyalar say tərkibi baxımından fərqlidir. Kiçik mülki və təhlükəsizlik əməliyyatlarından geniş tərkibli hərbi əməliyyatlara qədər (məsələn, 2004-də Bosniya-Hersoqovinada keçirilmiş EUFOR Althea əməliyyatında 7000-ə qədər hərbi iştirak etmişdi);

✓ Əməliyyatların müddəti bir neçə aydan bir neçə ilədək (məsələn, Ukrayna və Belarusa sərhəd yardımı missiyaları hələ 2005-ci ildən başladılmış və bugünədək davam etməkdədir) davam edə bilər;

✓ Coğrafi baxımdan missiyalar əsasən Avropa və Afrika qitələrini əhatə edir. 2010-cu ildən bu yana başladılan 9 missiyadan da 8-i Afrika qitəsinə aid olmuşdur. Bununla yanaşı, Əfqanıstana polis missiyası, Yaxın Şərqi mülki missiya, İraq qanunun aliliyinin təmin olunması üzrə missiya, Fələstinə polis və sərhəd missiyaları göndərilmişdir;

✓ Avropa İttifaqının özünün daimi ordusu mövcud deyil. 2007-ci ildə böhranların nizama salınmasını həyata keçirmək üçün döyüş qrupları yaradılsa da, bugünədək onlardan heç bir əməliyyatda istifadə edilməmişdir. Bütün ÜTMS əməliyyatları üzv ölkələrin könüllü əsasda ayırdığı *ad hoc* hərbi birləşmələr tərəfindən həyata keçirilir;

✓ Missiyaların maliyyələşmə qaydası da fərqlidir. Mülki missiyalar Avropa İttifaqının özünün büdcəsi hesabına maliyyələşir. Bu o deməkdir ki, maliyyə yükünü bütün üzv dövlətlər paylaşır. Hərbi missiyalar isə əməliyyatda iştirak edən üzv dövlətlərin öz hesabına həyata keçirilir. Sonuncu amil, əslində, Avropa İttifaqının bir sıra dövlətlərinin ÜTMS əməliyyatlarında iştirakdan kənar qalmasına da səbəb olur.

4. Avropa İttifaqının təhlükəsizlik siyasətinin praktik aspektləri ilə bağlı mülahizələr

Avropa İttifaqı dünya miqyasında diplomatiyanın, multilateralizmin, insan hüquqları və qanunun aliliyinin təşviq edilməsində, ticarətin və dayanıqlı inkişafa yardımın genişləndirilməsində, BMT Nizamnaməsinin və beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinə hörmətin təmin edilməsində fəal rol oynayır. XXI əsrdə Avropa İttifaqı öz əsas məramını aşağıdakılarda görür:

• Sülh – Avropa İttifaqı üzvü olan dövlətlər arasında əldə olunmuş sülhün daha da möhkəmləndirilməsinə çalışır;

• Avropanın birliyi – Avropa ölkələri arasında əməkdaşlığın bütün sahələrdə inkişafı;

• Təhlükəsizlik – Avropa vətəndaşlarının təhlükəsiz şəraitdə yaşamasını təmin etmək və bunun üçün qonşu regionlarla – Balkan, Şimali Afrika, Qafqaz və Yaxın Şərqi ölkələri ilə konstruktiv dialoq aparmaq, özünün hərbi və strateji maraqlarını təmin etmək üçün müttəfiqləri ilə, xüsusilə də NATO ilə birgə işləmək;

• İqtisadi və sosial həmrəyliyə nail olmaq;

• Qloballaşan dünyada Avropa identikliyinə qorumaq;

• Dəyərlər – Avropa İttifaqı qitə ölkələrinin ümumi mirası olan insan hüquqları, sosial həmrəylik, azad sahibkarlıq, iqtisadi inkişafın faydalarından hər kəsin ədalətli bəhrələnmə bilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi, mədəni, dil və dini müxtəlifliyə hörmət kimi dəyərlərin qorunmasına və təşviqinə çalışır. Böhranların nizama salınması zamanı da bu məsələlərə xüsusi diqqət edilir;

• Multilateralizm – Avropa İttifaqı çoxtərəfli beynəlxalq əməkdaşlığa əsaslanan və beynəlxalq hüquqla idarə edilən dünya nizamının bərqərar olması və qlobal idarəetmənin gücləndirilməsini təşviq edən və bu istiqamətdə səy göstərən ən əhəmiyyətli qurumlardan biridir. Və burada söhbət, ancaq beynəlxalq hüququn müdafiəsindən getmir, səmərəli multilateralizmin mövcudluğu, başqa sözlə desək beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində qlobal idarəetmənin səmərəli həyata keçirilməsi Avropa İttifaqının özünün birbaşa marağındadır.

Avropa İttifaqı təhlükəsizlik çağırışlarına sırf hərbi vasitələrlə təsirli cavab verməyin mümkünsüz olduğu və daha əhatəli yanaşmanın zəruri olduğu mövqeyindən çıxış edir. Bu baxımdan İttifaq müasir dövrün çağırışlarına münasibətdə *hərtərəfli təhlükəsizlik yanaşmasını (comprehensive security)* tətbiq edir. Bu o deməkdir ki, Avropa İttifaqı "sərt güc"lə "yumşaq güc" vasitələrindən birgə istifadə edir, yəni təhlükəsizliyin təmin olunması və böhranların nizama salınması üçün bir çox alətlərdən - erkən xəbərdarlıq, diplomatik vasitələr, təhlükəsizlik və müdafiə siyasəti, ticarət siyasəti, dayanıqlı inkişafa yardım, humanitar yardım kimi alətlərdən istifadə edir.

Avropa İttifaqının fəaliyyətində təhlükəsizlik problemlərini doğuran daha köklü səbəblərə - yoxsulluq, zəif dövlətçilik, inkişafın və yaxşı idarəetmənin olmaması kimi məsələlərə diqqət yetirilməsinə böyük önəm verildiyini görürük. Xüsusi vurğulanmalıdır ki, **sülh, təhlükəsizlik və inkişaf ümumi rifahın əsaslarıdır**. Bu əsaslar həm konseptual baxımdan, həm də milli və qlobal səviyyədə bir-biri ilə sıx bağlıdır və biri digərini möhkəmləndirir. Bu əsaslardan birində çatışmazlıqlar və zəiflik digər sahələrdə də problemləri bərabərində gətirir. Digər tərəfdən, bir ölkədə mövcud olan problemlər milli dövlət səhədlərini aşaraq qonşu və ya bütövlükdə region ölkələrinə də sirayət edə bilər. Bir çox halda bu təsir kifayət qədər güclü olur, problemlər istər iqtisadi və ya maliyyə sahələrində olsun, istərsə də miqrasiya, terrorçuluq, mütəşəkkil cinayətkarlıq, insan alveri, silah ticarəti və sairə əlaqəli olsun. Terrorizmin, dövlətlər arasında və dövlət daxilində gedən silahlı münaqişələrin miqyasının genişlənməsi, münaqişələrin təbiətində baş verən dəyişikliklər, münaqişənin, ancaq ərazisində getdiyi dövlət üçün deyil, həm də qonşu dövlətlər və bütövlükdə region üçün risklər yaratması, nəticədə həmin bölgələrdə siyasi qeyri-sabitliyin baş verməsi, sosial-iqtisadi vəziyyətin, o cümlədən həyat şəraitinin pisləşməsi, insanların həyatını itirməsi, didərgin düşməsi və qeyri-leqal miqrasiyanın artması, insan hüquqlarının kobud pozuntuları nəticədə həm beynəlxalq, həm də Avropa miqyasında regional təhlükəsizliyi ciddi hədələyir.

Bu baxımdan Avropa İttifaqı dayanıqlı inkişaf məsələlərinə, iqlim dəyişməsinə qarşı mübarizəyə, İttifaqın qonşuluğunda yerləşən regionlarda sabitliyin və səmərəli idarəçiliyin təmin olunması və güclü cəmiyyətlərin qurulması prosesinə dəstək verir. Çünki yaxın qonşuluğunda baş verən kataklizmlər dolayısı

ilə Avropa qitəsi üçün də ciddi problemlər (məsələn, kütləvi miqrant axını) yaradır. Ümumiyyətlə, "sülh, təhlükəsizlik və inkişaf" üçlüyü Avropa İttifaqının fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Bu gün Avropa İttifaqı bir çox sahələrdə (məsələn, ticarət məsələləri, üçüncü ölkələrin Avropa bazarına çıxış imkanları və sair) vahid blok kimi çıxış edir, azad ticarət, valyuta, ətraf mühit, inkişaf, insan hüquqları və qanunun aliliyi kimi məsələlərdə olduqca güclüdür. Lakin mübahisəli qalan sahələr də kifayət qədərdir və xüsusilə "yüksək siyasət" sahələri olan xarici və təhlükəsizlik siyasəti kimi sahələrdə problemlər qalmaqdadır. ÜXTS, xüsusilə də onun təhlükəsizlik komponenti ziddiyyətlərlə, çətinliklərlə və geniş diskussiyalarla müşayiət olunan siyasət sahəsidir. Bu siyasətin inkişafını ləngidən bəzi amillər var.

Birincisi, İttifaq səviyyəsində ümumi siyasətin həyata keçirilməsinə baxmayaraq, üzv dövlətlərin xarici və təhlükəsizlik siyasəti sözün əsl mənasında "Avropalaşmayıb". Başqa sözlə desək, üzv ölkələr bir çox halda öz spesifik təhlükəsizlik maraqlarını üstün tuturlar. Üzv ölkələrin fərqli təhlükəsizlik maraqları və narahatlıqları ümumi strategiyaların uzlaşdırılmasında, kollektiv siyasi təşəbbüslərin həyata keçirilməsində çətinliklər yaradır.

Bu mənada əsas ziddiyyətlərdən biri *intergovernmentalist dövlətlərlə integrasionist dövlətlər* arasında yaşanır. Ənənəvi olaraq, Vestfaliya sistemi beynəlxalq münasibətləri suveren hüquqlara, o cümlədən xarici, təhlükəsizlik və müdafiə sahəsində suveren hüquqlara malik olan müstəqil dövlətlərdən ibarət sistem kimi nəzərdən keçirir. Bu sistemdə təhlükəsizlik və müdafiə sahələrində sıx əməkdaşlıq çox vaxt dövlətin müstəqilliyini, suverenliyini və əsas milli maraqlarını zəiflədən amil hesab olunur. Bu mənada Avropa İttifaqı ölkələrinin ÜXTS və ÜTMS çərçivəsində davamlı və təsisatlanmış əməkdaşlığı da həmin dövlətlərin real milli maraqlarına təhlükə kimi nəzərdən keçirilir. Bunun əksinə, integrasiyaya daha açıq olan dövlətlər anlayırlar ki, ÜXTS və ÜTMS-nin təsisatlanması və inkişafı Avropa İttifaqının qlobal aktor kimi həyata keçirdiyi funksiyaların təbii davamıdır və bu, İttifaqa iqtisadi "yumşaq güc"lə hərbi vasitələri birləşdirmək yolu ilə beynəlxalq miqyasda məsuliyyəti üstlənmək imkanı verə bilər [5; 4].

Daha bir tərifiqə *Atlantist-Europeanist xətti boyunca* yaşanır. Başqa sözlə desək, bir tərəfdə Avropa təhlükəsizliyində güclü NATO və ABŞ iştirakçılığının tərəfdarı olan Avropa dövlətləri (məsələn, Böyük Britaniya, Niderland, Portuqaliya, müəyyən qədər Almaniya) dayanır və onlar ÜTMS-nin güclənməsinin NATO-nu zəiflədə biləcəyindən narahatdırlar. Digər tərəfdə isə Avropanın müstəqil təhlükəsizlik və müdafiə sistemini təşviq edən və bunu NATO və ABŞ-ın beynəlxalq nüfuzunu tarazlaşdırma yolu kimi görən dövlətlər (məsələn, Fransa, Belçika, İtaliya) dayanırlar [9; 14].

Daha bir parçalanma nisbətən daha *intervensionist*, yəni müdaxiləyə meyilli dövlətlərlə (məsələn, Fransa, Böyük Britaniya) daha neytral ənənəyə malik dövlətlər arasında yaranır. ÜTMS çərçivəsində sülhməramlı əməliyyatların və missiyaların təşkili ilə bu ziddiyyət özünü daha qabarıq göstərməyə başlayır. Belə ki, Avropa İttifaqına üzv ölkələrin, ancaq bir qismi İttifaqın bayrağı altında həyata keçirilən əməliyyatlara görə məsuliyyəti və xərcləri üstlənir. Həmçinin Avropa İttifaqı ölkələri sülhməramlı və ya humanitar müdaxilə əməliyyatlarının keçirilməsi üçün BMT Təhlükəsizlik Şurasının müvafiq mandatının zəruri olub-olmaması

məsələsində həmfikir deyillər. Postneytral ölkələr olan Finlandiya, İsveç, habelə Almaniya sülhməramlı əməliyyatların sanksiyalaşdırılmasında BMT-nin üstün rolunun tərəfdarıdırlar.

İkincisi, aydındır ki, nə Avropa İttifaqının ayrı-ayrı dövlətləri (hətta Fransa, Almaniya, Böyük Britaniya kimi güclü dövlətlər), nə də İttifaqın özü müasir dünyada strateji hərbi oyunçu deyillər. Avropa İttifaqı qarşıya strateji hədəflər qoysa da, hələlik onları həyata keçirmək potensialına tam sahib deyil. Digər tərəfdən, Avropa İttifaqının təhlükəsizlik siyasətinin inkişafı ABŞ-ın bu məsələyə münasibətindən də bu və ya digər dərəcədə asılıdır. Bu zaman bir sıra suallar ortaya çıxır: Avropa İttifaqı bu gün həqiqətən də öz təhlükəsizliyini ABŞ-ın iştirakı və dəstəyi olmadan tam təmin etmək potensialına malikdirmi? Və yaxud Avropa İttifaqı ÜTMS çərçivəsində tammiqyaslı hərbi əməliyyat (məsələn, NATO-nun Əfqanıstan və ya Kosovo əməliyyatına bərabər miqyasda əməliyyat) keçirmək iqtidarındadırmı? Və yaxud Avropa İttifaqı yaxın qonşuluğunda olan regionlarda təhlükəsizliyin təmin olunması üçün öz üzərinə daha çox məsuliyyət götürməyə hazırıdır və qabildirmi? Xeyr! ABŞ hələ də sərt diplomatiya və hərbi alətlərlə əsas qlobal aktor olaraq qalmaqda davam edir. Avropa İttifaqı təhlükəsizlik sahəsində NATO-dan və dolayısı ilə ABŞ-dan olan asılılığı azaltmaq və özünün qlobal təhlükəsizlik rolunu gücləndirmək istəyindədir və bugünədək qəbul olunmuş hüquqi və siyasi sənədlərə müvafiq olaraq İttifaqın təhlükəsizlik aktoru kimi qabiliyyəti, böhranların nizama salınması sahəsində mülki və hərbi alətləri xeyli inkişaf etdirilmiş, hələ 2004-cü ildə Avropa Müdafiə Agentliyi qurulmuş, 2017-ci ildə isə PESKO – Daimi Strukturlu Əməkdaşlıq təsis edilmiş, həmçinin Avropa Müdafiə Fondu fəaliyyətə başlamışdır. Lakin bütün bunlar İttifaqa yaxın və uzaq qonşuluğunda böhranların nizama salınmasında iştirak etmək imkanı versə də, qarşıya qoyulan hədəflərə çatmaq üçün görüləcək işlər kifayət qədərdir.

Təhlükəsizlik sahəsində qlobal artor rolunu üstlənə bilməsi üçün:

- İttifaqın real müdafiə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi, silahlı qüvvələrə zəruri silahlanmanı, əməliyyatlara tam hazırlığı, səfərbərliyi və dayanıqlılığını təmin etmək;
- tammiqyaslı hərbi əməliyyatlar aparmaq üçün zəruri hərbi və maliyyə imkanlarının ayrılmasını təmin etmək;
- İttifaq təsisatlarına bu sahədə güclü mandatın verilməsi və üzv ölkələr tərəfindən bu prosesə qətiyyətli siyasi dəstək verilməsi;
- həmçinin İttifaq daxilində güclü həmrəyliyin olması zəruridir, başqa sözlə desək Avropa İttifaqının qlobal miqyasda təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində səmərəli oyunçu ola bilməsi üçün ilk növbədə daxilə həmrəyliyə nail olunmalıdır.

Nəticə

Beləliklə, Avropa İttifaqı ilk növbədə sivil (mülki) quruluşdur. Təhlükəsizlik mülahizələri əvvəldən Avropa layihəsinin mərkəzində yer alsada, bir neçə onillik ərzində integrasiya prosesləri tamamilə sivil məzmunlu olmuşdur. Soyuq müharibə illərində istər qlobal, istərsə də regional miqyasda əsas təhlükə Qərb-Şərq qarşılıqlı hesab olunduğundan, Avropanın təhlükəsizliyinə görə əsas

məsuliyyəti NATO vasitəsilə ABŞ daşımışdır. Soyuq müharibə illərində bu vəziyyət (müəyyən istisnalara) Qərbi Avropa ölkələri üçün də əlverişli olmuş, Birləşmiş Ştatların müstəsna liderlik statusunu tanınmaları müqabilində onlar Amerika silahlı qüvvələri tərəfindən müdafiə olunmaq imkanı, habelə iqtisadi və hərbi yardım almışlar.

Keçən əsrin 80-90-cı illərinin qovuşuğunda Qərb üçün ümumi olan xarici təhlükənin – Varşava Müqaviləsi Təşkilatının və SSRİ başda olmaqla “sovetmərkəzçi” sistemin dünya səhnəsindən yox olması ilə Amerika-Avropa ziddiyyətləri özünü qabarıq büruzə verməyə başladı. Və XX əsrin 90-cı illərindən Avropa İttifaqı özünün Ümumi Xarici və Təhlükəsizlik Siyasətini formalaşdırmağa başladı. Zamanla bu Siyasətin predmetinə müdafiə məsələləri də əlavə olundu.

Avropa İttifaqının nəzəri baxımdan izah edilməsində çətinliklər və fikir müxtəlifliyi olduğu kimi, onun global təhlükəsizlik statusu məsələsində də fikir müxtəlifliyi vardır. Bir çox sahələrdə Avropa İttifaqı vahid blok kimi çıxış etsə də, mübahisəli qalan sahələr də kifayət qədərdir. Xüsusilə də, ÜXTS hələ də mübahisəli sahələrdən biridir. Bu da təəccüblü deyil, çünki müdafiə və diplomatiya dövlət suverenliyinin əsas sahələri hesab olunur. Bu sahədə ümumi siyasətin həyata keçirilməsinə baxmayaraq, üzv ölkələr bir çox halda öz maraqlarını üstün tuturlar.

ÜXTS-nin əsas çatışmazlıqları:

- hələ də tam inteqrə olunmuş, yəni zəruri diplomatik, maliyyə və hərbi alətlərə malik ümumi siyasətə çevrilə bilməməsi;
- əldə edilən razılaşmaların reallaşdırılmasına dair öhdəliklərin götürülməməsi;
- hökumətlərarası mahiyyətinin davam etməsi və qərarların qəbulunda yekdillik prinsipinin tətbiq edilməsi;
- gündəliyin tamamilə milli dövlət rəsmilərinin nəzarətində qalması və onlar tərəfindən müəyyən edilməsi, Avropa İttifaqı rəsmilərinin isə bu məsələdə köməkçi rolunun olması;
- üzv ölkələrin ümumi siyasət ətrafında birləşə bilməməsi;
- üzv ölkələrin heç də hamısının təhlükəsizliyə görə məsuliyyəti bölüşməyə hazır və qabil olmaması, hərbi potensialın gücləndirilməsinə investisiya yatırmaq əzmində olmaması;
- ümumavropa maraqlarının deyil, milli maraqların davam edən üstünlüyü.

Avropa İttifaqında yaşanan iqtisadi problemlər, miqrasiya problemi, İttifaqın yürütdüyü “açıq qapılar” siyasəti və miqrant axını fonunda, habelə “inteqrasiya milli kimliyə təhlükə yaradır” fikrinin populyarlaşması fonunda Avropa ölkələrində millətçiliyin və inteqrasiya əleyhinə mövqelərin güclənməsi, Avropa İttifaqının “üç güc”ündən biri olan Böyük Britaniyanın İttifaqdan çıxması İttifaqın gələcək inkişafına, eləcə də onun beynəlxalq miqyasda roluna təsirsiz ötürməyəcək. Xarici, təhlükəsizlik və müdafiə siyasətinin yenidən “ən kiçik ortaq məxrəcə” (yəni, sırf hökumətlərarası səviyyəyə) və ya hətta Avropa dövlətləri arasında təhlükəsizlik sahəsində rəqabətə çevriləcəyi [17], yaxud da Avropa İttifaqının institusional, normativ və kimlik çatışmazlıqlarını aradan qaldırmaq səmərəli beynəlxalq təhlükəsizlik aktoruna [4] çevriləcəyi hələlik sual altındadır. Lakin bir məqam aydın və şübhəsizdir ki, vahid və bütöv halda Avropa İttifaqı ayrı-ayrı hissələrdən, yəni onu yaradan milli dövlətlərdən daha güclüdür.

Ədəbiyyat

1. Dünyamaliyyə N.Z. Transatlantik əlaqələrin iqtisadi və hərbi-siyasi aspektləri. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illik yubileyi ilə əlaqədar elmi-praktik Konfransın Materialları (26 aprel 2013-cü il). Bakı, 2013, s. 282-288.
2. A. Secure Europe in a Better World. European Security Strategy. 12 December 2003 // <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf>
3. A stronger Europe: A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. Published: 2017-11-09 <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3eae2cf-9ac5-11e6-868c-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-85829057>
4. Asmussen R., Philip P.E. and Isernia P. Power, War and Public Opinion: Thoughts on the Nature and Structure of the Trans-Atlantic Divide. Washington, DC: G.Marshall Fund Policy Paper, September, 2003.
5. Breuer F. and Kurowska X. (eds). Explaining the EU's Common Security and Defence Policy: Theory in Action. Palgrave, 2012.
6. Buzan B. and Waever O. Regions and Powers. The Structure of International Security. Cambridge University Press, 2003.
7. Diehl P.F. Substitutes or complements?: The effects of alliances on military spending in major power rivalries // International Interactions. 1994. Vol. 19. No. 3. P. 159-176.
8. Dover R. and Kristensen A.M. The European Union's Foreign, Security and Defence Policies. In: Cini M., Borrigan N. (eds.) European Union Politics. 5th edition. Oxford University Press, 2016.
9. Foreign and Security Policy: Civilian Power Europe and American Leadership. In: Wallace H., Pollack M.A. and Young A.R. Policy-Making in the European Union. 7th edition. Oxford University Press, 2015.
10. Kagan R., Power and Weakness, Policy Review, February – March, 2002, № 111.
11. Kaplan L.S. The Long Entanglement: NATO's First Fifty Years. ABC-CLIO, Incorporated, 1999.
12. Kimball A.L. (2010). Political survival, policy distribution, and alliance formation. Journal of Peace Research. Vol. 47. No. 4. P. 407-419.
13. Keohane D. Strategic Priorities for EU Defence Policy. Policy Paper No. 63, Notre Europe – Jacques Delors Institute, February 2013.
14. Keukeleire S. and MacNaughtan J. The Foreign Policy of the European Union. Palgrave Macmillan, 2014.
15. Lake D.A. Hierarchy in international relations. Ithaca: Cornell University Press, 2009.
16. McCormick J. Understanding the European Union. A Conclusive Introduction. 7th edition. Palgrave, 2017.
17. Mearsheimer J.J. Why is Europe peaceful today? European Political Science, 9/3, p. 387-397.
18. New York Times, 1991, 25 January.

18. Report on Implementation of the European Security Strategy. Providing Security in a Changing World. 11 December 2008 // https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/104630.pdf
19. Risse-Kappen Th. Cooperation among Democracies: The European Influence on US Foreign Policy. Princeton, 1995.
20. The EU in the world. The foreign policy of the European Union. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007.
21. The EU's international roles. Published on 14 June, 2016 by European External Action Service. http://eueuropaeas.fpfis.slb.ec.europa.eu:8084/headquarters/headquarters-homepage/3637/eus-international-roles_en
22. The European Union's Global Strategy Three Years On, Looking Forward // https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu_global_strategy_2019.pdf
23. Treaty on European Union // https://eur-lex.europa.eu/requirement.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF
24. Истомин И. Современная западная теория внешнеполитических альянсов // Международные процессы, Том 15, № 4, сс. 93-114.

Н.З.Дуньямалиева

ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ – АКТОР В СФЕРЕ БЕЗОПАСНОСТИ?

Резюме

В статье подробно анализируется роль Европейского Союза на международной арене, в том числе вклад данной организации в обеспечении международной безопасности.

***Ключевые слова:** Европейский Союз, внешняя политика, оборона, мировая политика, актор, международное сотрудничество.*

N.Z.Dunyamaliyeva

THE EUROPEAN UNION – A NEW SECURITY ACTOR?

Summary

The article analyses in details the role of the European Union (EU) at international level and its contributions to global security under the Common Foreign and Security Policy.

***Keywords:** European Union, foreign policy, defence, world politics, cooperation, actor, multilateralism.*